

De ganzen van de Lage Landen,

alles heeft zo zijn reden

Uit meerdere geschriften is ons bekend dat Nederland in de 19^e eeuw nog verschillende eigen (land)ganzenrassen kende, zoals de Groninger gans, de Noord-Hollandse gans, de Zuidenaar gans en niet te vergeten de Twentse landgans (die buiten Twente ook in Drenthe en de Achterhoek voorkwam) en de Maasgans oftewel de oie de la Meuse, van de uiterwaarden ten zuiden van Maastricht rondom het Waalse Visé. In België kende men daarnaast nog de Vlaamse gans.

Willem van Royen 1701 Rafael Valls Londen. Dure, exotische ganzen waren voornamelijk te zien op werken van Melchior d'Hondecoeter, Jan Weenix, Johannes Spruyt en Willem van Royen.

Tekst en foto's: René Zanderink

Vermoedelijk werden al deze ganzen naar de Rotterdamse haven voor de Britse kerstmarkt gedreven

Behalve historische bewijzen dat deze rassen bestaan hebben, zou het aardig zijn als we wisten hoe deze ganzen eruit zagen. Welnu, dat beeld hebben we niet volledig.

Afgaande op de afbeeldingen die ons vanaf de 16^e eeuw bekend zijn, kunnen we niet anders concluderen dan dat de gans als boerderijdier (d.w.z. op de boerderij aanwezig, al dan niet met hok) niet bestond. Op het Hoenderhof van Jan Steen zien we naast eenden, kippen, duiven, kalkoen, fazant en

pauw, wel hond en schaap, maar geen gans. Sporadisch zien we de gans in de nabijheid van de boerderij, zoals op de werken van Dirck Wyntrack, Margaretha de Heer, Abraham Willemsen en later Henriëtte Ronner-Knip. Anderzijds waren er wel de ornamentale sierganzen, zoals de oorspronkelijk

Cornelia de Rijk 1680 Gouda.

Ook de knobbelgans werd al vanaf de 17^e eeuw verbeeld, Pieter Boel ca. 1674 en Pieter Holsteyn, 1650.

Ook de knobbelgans werd al vanaf de 17^e eeuw verbeeld, Pieter Boel ca. 1674 en Pieter Holsteyn, 1650.

en misschien wel 2.000 jaar oude Romeaanse kuifgans en de uit de Verre Oost aangevoerde knobbelgans. Na de stichting van koloniaal Zuid-Afrika Kaapse of Afrikaanse ganzen genoemd. Deze 'dure' en liefst bont getekende ganzen waren voornamelijk te zien op buitenplaatsen en kastelen.

Op de schilderijen van de Noord-Nederlandse Margareta de Heer en de Zuid-Nederlandse Abraham Willemsen zijn ganzen bij een boerderij te zien. De eerste beschrijving en afbeelding (in gespikkelde vorm) komt uit Jacob van Maerlant's 'Der naturen bloeme' uit ca. 1350: 'Anser, dat is de gans in Latijn die soms tam en soms wild zijn. Van wilde is het grootste deel, ze zijn grijs, bijna geheel,

soms zwart en soms bont en die vliegen meest in alle tijden en maken al vliegende hun scharen alsof het geschreven letters waren en vliegen nu oost, nu west also als de wind draait zodat ze het vliegen niet vergeten, alleen als ze eten, het vliegen pleegt voor hen een lust te zijn zodat ze zelden rusten. Maar huisganzen die zijn zwaar en vliegen zelden hier of daar, eten en slapen, dat is hun leven dat is dat ze node opgeven.' Bonte ganzen dus al in de 14e eeuw.

De Delftenaar Pieter Cornelisz van Rijck (1567-1635) toont als een der eersten de verwerking in de keuken; iemand uit de kring van de Amsterdammer Pieter Aertsen (begin 17e eeuw) toont ganzen en ganzeneieren op de

Pieter Bruegel's verbeelding van het spreekwoord: "Wie weet waarom ganzen barvoets lopen?"

markt. De eerste goede representaties van een tamme gans in de Lage Landen zijn die van de Bruggenaar Anselmus de Boodt rond 1630 en van Haarlemmer Pieter Holsteyn die deze gans rond 1650 dan ook simpelweg gans noemt. Jacob Cuyp geeft twee afbeeldingen van een jongen met bont gekleurde gans.

Herkomst

Waar kwamen deze ganzen vandaan? Natuurlijk werden wilde ganzen geschoten, maar waren er net zo als bij de eenden fokcentra of vangcentra? Ik kende alleen de begrippen ganzenflappen en ganzentrekken, maar rondom Staphorst kende men ook het begrip toukeren (tanen, vogelstrikken of aan het touw vangen) bij ganzenvangplaatsen.

Margareta de Heer Vogellandschap 1658 Fries Museum Leeuwarden.

Abraham Willemsen, 1660, Vlaams New Orleans Museum of Art De melkverkooper.

Nog steeds is onduidelijk hoe de ganzen naar de haven van Rotterdam kwamen, te voet of per boot? In Engeland en Frankrijk zijn namelijk illustraties en zgn. misericorden in kerken bekend, waarop te zien is hoe ganzen 'geschoend' oftewel beslagen worden, dat wil zeggen een versteviging om hun poten krijgen of nieuwe zolen krijgen; andere bronnen spreken van het besmeren van de poten met teer en pek. Het spreekwoord 'shoeing a goose' betekent echter niets anders dan nutteloos werk verrichten. Vreemd genoeg kennen wij deze uitdrukking in ons land niet. Wel kennen we het Zuid-Nederlandse spreekwoord 'Wie weet waarom ganzen barvoets lopen?' zoals hier afgebeeld door Pieter Brueghel (1564-1638). Dit spreekwoord betekent: alles heeft zo zijn reden, hetgeen in feite een omkering van het Engelse gezegde is.

En der eerste kleurenaafbeeldingen van een gespikkelde gans, Jacob van Maerlant, ca. 1350.

In 1850 waren er in de omgeving van Staphorst en Rouveen naast 13 eendekooien ook nog eens diverse 'toukerijen', plaatsen waar wilde ganzen met tamme lok ganzen werden gevangen.

F.A. Ebbing Wubben leert ons er in 1850 het volgende over (uit De Eendekooijen en het Toukeren te Staphorst, tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek 5 (4e stuk), 417-426): "Ook dit bedrijf heeft van ouds te Staphorst plaats gevonden; rond 1850 vindt men drie toukerijen te Staphorst, één te Waneperveen, twee op Dingstede, één te Giethoorn, één te Zwartsluis en één in Vollenhove. Om het beroep van ganzenvanger, hier touker genaamd, uit te oefenen, heeft men gewoonlijk tien beleerde ganzen nodig, die men in Groningerland en ook in Utrecht van de ganzenvangers

of de landlieden koopt, welke zich op het broeden der ganzen toeleggen. Dit leeren geschiedt op navolgende wijze: Men zet eene gans, die gebonden is, tusschen de netten, en laat den gent op eenigen afstand vliegen, die schreeuwend opvliegt, maar bij het vijfje wederom nedervalt, en dit leeren kost slechts een paar dagen moeite. Het ganzenvangen geschiedt op het vlakke veld, op land dat onder water staat, of ook wel op droog land, waaraan men de voorkeur geeft. Het toestel daartoe is twee lijnen 150 vademen lang, die ruim f 30,- kosten; vier ijzeren staven om de netten, over te slaan, welke ieder f 1,- kosten; twee netten, waartoe 3½ pd. garen noodig is. Die netten hebben eene lengte van 14 en eene breedte van 4 schreden, en eindelijk korven om de ganzen in te doen; kolkstokken en wekken

om de netten vast te zetten. Voorts strooit men eenige boekweit tusschen de netten. Op een afstand van 130 vademen van de baan, waarop de netten gespreid worden, ligt een punter, eene in deze oorden gebruikelijke

Een misericorde op een kerkbank in Beverley Minster uit 1520 dat het schoenen/verzolen van een gans laat zien; nutteloos werk verrichten dus.

De gans verschijnt begin 17^e eeuw voor het eerst op schilderijen van de markt en de keuken.

De afbeeldingen van de uit Haarlem afkomstige Pieter Holsteyn I/II (Noord-Hollands archief) uit ca. 1650; onduidelijk is of deze afbeeldingen door vader (1585-1662) dan wel zoon (1614-1673) of door beiden gemaakt zijn.

soort van schuit. De punter ligt in eenige struiken verscholen, en daarin is de touker voor het oog der ganzen verborgen. De netten worden ter wederzijde van eene sloot gespreid, en daarna wordt de gent, die uitgehongerd is en in een donkere kist besloten, losgelaten, die dan tusschen de ganzen opstijgt. Op zijn geschreeuw dalen de wilde ganzen omstreeks de baan, en naderen allengs de beleerde ganzen, tot dat de touker bespeurt, dat zij tusschen de merken der baan zijn. Deze merken bestaan uit stokjes, waarop eene kleine graszode gestoken is. De touker trekt aan een der lijnen, waardoor de netten toeslaan en de

ganzen daaronder gevangen worden. De beleerde ganzen blijven in de sloot tusschen de netten. De vangst van ieder slag is natuurlijk zeer verschillend, gewoonlijk van twee tot zestien. De vangst begint in de laatste dagen van October, en duurt tot half Maart. In het laatst van December worden de vetsten gevangen; de vangst grijpt bij dooi weder plaats. Men vangt zelden anderen dan rietganzen en kollen. De prijs der geplukten is van 40 tot 50 cent, ongeplukten van 50 tot 60 cent; zij worden meestal naar Amsterdam gezonden. Het gewone getal, dat een touker in een jaar vangt, kan men gemiddeld stellen op 350 tot 400 stuks. Er zijn zelfs gevallen,

dat een touker in één jaar wel eens 640 stuks gevangen heeft. Het toukeren geschiedt ook in Groningen omstreeks het Hoogezand en te Foxhol, onder de gemeente Haren en in Utrecht te Abcoude en Eemnes."

Ook in Drenthe werd het ganzenvangen uitgeoefend, daar tolkeren genoemd, de lokganzen heetten tolkgans; een interessant artikel hierover is geschreven door Henk M. Luning in 2006 (Ganzenjacht in Drenthe in de 19e eeuw. Drentse Vogels, Volume 20 Issue 1 p. 33- 38). In andere delen van het land heette dit vangen van wilde ganzen met behulp van lokganzen ganzenflappen, het vangen geschiedde met een ganzenslag.

De Gentenaar Ferdinand Willaert toont rond 1920 een school ganzen, de ganzenkolonie, op het water.

Zeer gewild

De zo gevangen ganzen leverden in de hoofdstad gemiddeld zo'n 40 tot 50 cent op. Ongeplukt zelfs nog meer, want ook het dons had zijn waarde. Voor de export naar Engeland was 'het gevleugelde vee' eveneens een gewild artikel. Eind 19e eeuw werd het moeras rondom Staphorst drooggelegd na de komst van de Dedemsvaart en verdween de toukerij. Volgens Luning ging het hier echter nog tot de Eerste Wereldoorlog door, terwijl men in Drenthe al eind 19e eeuw stopte. Kortom, in tegenstelling tot de eendenkooien die behouden bleven, is van deze cultuur van het ganzenflappen niets tastbaars overgebleven.

Ganzenscholen

Ook zien we vrijwel nergens meer dan twee exemplaren op een kunstwerk, een zwemmende school boerenganzen zoals je nu nog kunt zien op de IJssel bij Deventer is onbekend, alleen bij de Gentse schilder Ferdinand Willaert zien we rond 1920 een

Op weg naar Engeland zien we dit bonte gezelschap in 1924.

De Maasgans op een foto vóór Hotel de Brabant in Visé bij Luik (begin vorige eeuw), waar ze op het menu stonden.

school ganzen zwemmen. Transporten van ganzen naar Rotterdam via het water of over de weg zijn onbekend. We moeten wachten tot de 20e eeuw tot de trein de ganzen per spoor naar Rotterdam vervoert en fotografisch werk de vormenrijkdom zoals hier van de Twentse gans in Enter in 1924 bevestigd: 20-30% lijkt bont gekleurd.

Belgische ganzen

De Vlaamse gans is (na het verdwijnen van de Maasgans) het enige overgebleven Belgische ganzenras. Daarnaast is er nog de gans van de Vire en de Ton, maar dit is een aan de Elzasser gans verwante zeer oude primitieve landgans uit de Gaumestreek in Belgisch Lotharingen in de provincie Luxemburg; dus van een ander landrastype. Voor de Vlaamse gans geldt: Als kuiken zijn deze dieren geel met zwart. Ze werd vroeger gekweekt voor de productie van dons, veren, vlees en eieren. Oorspronkelijk kwam de Vlaamse gans voor in twee

kleurslagen: grauwekster en wit. Witte veren brachten toen meer op dan andere, maar volgens de overlevering waren geheel witte dieren zwakker dan deze, die ook nog wat gekleurde veren hadden. Men zocht dus naar dieren die witte donsveertjes en witte schrijfpennen konden leveren, maar die voor de rest toch nog voldoende gekleurde veren bezaten. Zo kwam men dan tot dieren met de kenmerkende grauwekster kleurslag. Bij deze vogels is het hele verenkleed wit behalve de kop en het bovenste gedeelte van de hals, de schouders, de stuit en de dijveren die grauw zijn. De ganzen werden vroeger tot viermaal per jaar geplukt. Zo kreeg men witte schrijfpennen en witte donsveertjes en hield het dier met de grauwe veren nog voldoende bescherming tegen de weersomstandigheden. De gestalte en de lichaamsbouw van de Vlaamse gans toont aan dat we te maken hebben met een echte landgans zonder wammen. Typisch is ook de relatief korte, dikke hals. De

snavel is oranjegeel en de poten zijn bij de geëksterden rozerood en bij de witten oranjegeel. In tegenstelling tot de andere geëksterde rassen moet er bij de Vlaamse gans nog een wit biesje rond de snavelwortel lopen (fokreglement Steunpunt Levend Erfgoed). Deze kaart verscheen in een reeks van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen op basis van prenten van René Delin). Van de andere Belgische gans, de Maasgans, zijn ons enige foto's en schilderijen van lokale meesters bekend

Sporadisch vinden we dan in allerlei archieven in plattelandsdorpen idyllische en geromantiseerde plaatjes van de ganzenhoedster, na de Tweede Wereldoorlog zijn ook deze verdwenen en zien we alleen nog toeristische Miss Ganzenhoedsterverkiezingen in steden als Coevorden. Het beeld zoals hier van een ganzenhoedster bij de ganzen in een boomgaard zouden we graag weer in de Lage Landen terugzien. <<

De Vlaamse gans van René Delin uit 1951.

Een toom Twentse landganzen.